

tidsskrift.dk

Skudehandelen i det 17. aarhundrede.

Historie/Jyske Samlinger, Bind 5. række, 2 (1935)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_5rk_0002-PDF/ho_5rk_0002_72913.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=72913>

pdf genereret den : 28/5-2008

Skudehandelen i det 17. aarhundrede.

Af Johan Hvidtfeldt.

Siden middelalderen har det været et fastslaaet princip i dansk handelspolitik, at al handel skulde foregaa i byerne. Bønderne skulde derfor føre deres varer til disses markeder og torve, hvor omsætningen skulde finde sted, forprang — handel paa landet — var under enhver form forbudt. Naar man erindrer den maade, det danske samfund var bygget op paa, er dette forhold ganske naturligt. Befolkningen var skarpt delt i stænder, og overgang fra den ene stand til den anden var meget vanskelig, hver enkelt klasse af befolkningen havde sin funktion i produktionen og omsætningen og maatte ikke gribe ind paa andres omraader.

Men ogsaa rent praktiske formaal kom til: regeringen ønskede af politiske og økonomiske grunde en stærk borgerstand, derfor skulde byerne beskyttes, de skulde have eneret paa al omsætning; teoretisk fik denne opfattelse efterhaanden sit udtryk i merkantilismen. Ogsaa administrative hensyn spillede ind, naar handelen kun fandt sted i byerne, blev det lettere at opkræve de forskellige afgifter som told og konsumtion.

Et lands økonomiske forhold lader sig dog ikke

spænde i lænker, og næppe er nogen lov saa ofte blevet overtraadt som forbudet mod forprang, regeringen maatte ogsaa hyppigt give lempelser i de strenge forbud, adelen var saaledes undtaget derfra, de kunde sælge deres egne avlede produkter, hvor og til hvem de vilde. En særlig interesse knytter sig til de tilladelser, der i visse tilfælde blev givet kystbefolkningen til at udføre landets produkter til udlandet, bønderne paa Lolland og Falster havde saaledes allerede i middelalderen ret til at sejle til Tyskland, vel ophævede Christian den anden denne ret, men under den følgende konge erhvervede de den igen til stor fortrydelse for øernes byer¹⁾).

I det følgende skal der fortælles om et andet tilfælde, hvor landbefolkningen har haft lov til at drive handel: den saakaldte skudehandel mellem Jyllands vestkyst eller undertiden Limfjorden og Norges sydkyst²⁾); undersøgelsen omfatter dog kun den ældste tid indtil ca. 1700; da man saa at sige ingen efterretninger har fra før 1600, vil det i virkeligheden kun sige det 17. aarhundrede.

Hvornaar skudehandelen er begyndt, lader sig næppe nu oplyse, men selvom der hidindtil ingen efterretninger er fremdraget derom før fra slutningen af det 16. aarhundrede, har den dog sikkert eksisteret flere aarhundreder før. Forudsætningen for den var vestjyllands mangel paa bygningstømmer og Nor-

¹⁾ Suhms samlinger II 144 ff.; Frederik I's danske registranter 17.

²⁾ Skudehandelen har flere gange været genstand for undersøgelser, saaledes i Jyske samlinger 2. r. IV 425 ff., 3. r. I 209 ff. og VI 532 f., 5. r. I 383 ff.; C. Klitgaard: Hjørring bys historie 82 ff.; samme: Hvetbo herred I 165 ff.; Vendsysselske aarbøger 1916 280 ff.; Tidsskrift for toldvæsen 1884 49 ff.; disse fremstillinger er selvfølgelig benyttede i denne undersøgelse, idet hovedvægten dog er lagt paa det nye materiale, der er fremdraget; hvor intet andet er nævnt, findes dette i rigsarkivet.

ges utilstrækkelige kornproduktion, som gjorde det umuligt for dette land at brødføde sig selv. Og disse forudsætninger har — omend maaske i mindre grad — været til stede siden middelalderen. Men det kilde-materiale, som belyser skudehandelens historie: told- og lensregnskaber, tingbøger o. s. v., mangler næsten fuldstændig fra en ældre tid, alene det gør det muligt, at den har eksisteret flere aarhundreder, før vi har den første historiske efterretning derom. Første gang, den er fundet omtalt, er i et lensregnskab fra Aalborg-hus 1591—92, hvor der nævnes »vragstømmer er indkommet til vrag og told«, ogsaa i Ørum lensregnskab fra 1596—97 nævnes toldtømmer, skudehandelen var da alt i fuld gang; der betaltes i dette aar 29 tylter tømmer, og da hver skude som regel betalte en halv tylt, skulde det svare til et antal af 58 skuder i Ørum len (d. v. s. Hassing, Hillerslev, Hundborg og Revs herreder), et forbavsende stort antal, større end noget senere.

Skudehandelens udbredelse.

Handelen fandt først og fremmest sted paa hele vestkysten af Vendsyssel og Ty og til en vis grad ogsaa syd herfor. I 1609—10 landede der en bageskude (saaledes kaldtes de norske skuder) ved Torsminde (dengang kaldet Torskminde) i Ulvborg herred. Det var paa denne tid kun nordmændene, som havde ret til at benytte Torsminde, samme aar maatte Jens Christensen i Mølgaard (Hing h.) bøde, fordi han havde udført gods »af Torskminde, som er en ulovlig havn«. I Vandfuld herred var der det følgende aar to

¹⁾ Bøvling lensregnskab 1609—11 ff.; ogsaa en stor del af Riberhus lensregnskab er gennemgaaet, dog uden noget positivt resultat.

nordmænd inde paa »Harboør land«. Men i aarene derefter findes der aldrig i lensregnskabet omtalt nogen indtægt af toldtømmer; dette betød dog kun saa lidt paa lenets budget og kan let være glemt i regnskabet eller forkert posteret, saa det ikke herudfra er muligt med absolut sikkerhed at slutte, at handelen er ophørt de følgende aar¹⁾.

I 1673 nævnes Skodborg herreds bønder blandt dem, der er berettiget til at drive handel²⁾, og fra 1687 har vi et absolut sikkert vidnesbyrd om, at denne handel stadig eksisterede; thi i dette aar indsendte bønderne i Vandfuld og Skodborg herreder ansøgning til kongen om tilladelse til at drive handel paa Norge, det hedder heri, at de i høj grad mangler bygnings-tømmer ». . . fornemmelig af aarsag, saadant forbudt ved Bovbjærg og Harboøre med sandskuder fra Norge at overføre, og for Lemvig at indføre er den lange sejlad, og falder os derfor snart dobbelt saa dyrt, som vi kunde have det paa stranden, tilmed optager Lemvig til sin bygning mesten det, som der kommer, og hvis vi skal have paa skoven her i landet, har vi 14 eller 16 mil at handle, hvilket falder os ganske besværligt . . .«. De beder derfor om at maatte indføre og forhandle norsk tømmer og til gengæld udføre korn og lignende mod erlæggelse af tolden i Tisted, ». . . som fast end hidtil har været sædvanligt . . .«, det hedder endvidere, at ». . . de norske her for vandet ikke vel er bekendt og for dets farligheds skyld ogsaa dem undser at komme her hid . . .«³⁾. Andragendet,

1) Et helt andet vidnesbyrd om nordmændenes færden i disse egne er det, naar det blandt sagefaldet 1612—13 omtales, at Mette Jøsdatter maatte bøde, fordi hun havde ladet sig „beligge“ af en nordbag.

2) L. Fogtman: Kgl. rescripter, resolutioner og collegialbreve for Danmark og Norge II 94.

3) Indlæg til jyske registre 1688 ²¹/₁, nr. 10.

der blandt andet anbefalede af præsterne i Ramme, Fjaltring og Trans, blev bevilget 21. januar 1688¹⁾. Større betydning har denne handel dog næppe faaet; thi i toldregnskabet fra Tisted, hvor der jo skulde fortoldes, findes overhovedet intet spor deraf.

De sydlige byer som Varde og Ringkøbing drev naturligtvis nogen handel paa Norge, mest den sidstnævnte, som i ét aar (vistnok omkring 1680) indførte 6 favne ved, 400 baandstager, 900 grandeler, 100 vragdeler, 700 samsingdeler, 1000 fyrrebord, 200 smaalægter, 69 tylter 7 alens tømmer og 88 tylter forskellig slags tømmer fra Norge og ogsaa havde en del kornudførsel dertil, i 1681 saaledes: 1262 td. rug, 207 td. byg og 34 td. malt²⁾; men desværre gør det foreliggende materiale det ikke muligt at afgøre, om der her ogsaa er tale om handel drevet af landbefolkningen.

Det omraade, som virkelig kan komme i betragtning ved en undersøgelse af skudehandelen, blir saaledes kysten af Vendsyssel og Ty.

Tisted og dens konkurrenter.

Her laa to byer: Tisted og Hjørring, den sidste havde ingen større betydning og derfor ikke kraft nok til paa effektiv maade at gøre sine eventuelle meninger gældende. Anderledes med Tisted, som allerede før dens første kendte privilegier blev udstedt havde en ret betydelig handel; saa tidligt som i 1484—85 nævnes enkelte købmænd derfra i toldregnskaberne

¹⁾ Jyske registre XVIII fol. 415 b—416 b, Tidsskrift for toldvæsen 1884 50 f.

²⁾ Ringkøbing regnskaber for told og konsumtion m. v. B I Antegnelser, ekstrakter m. v. 1671—98; kornet siges at være udført mellem rigerne, men det maa i dette tilfælde være ensbetydende med Norge.

fra Gottorp¹⁾), og i toldregnskabet fra Aalborg 1518 omtales 13 tistedborgere, som udførte korn, mel, huder, skind, fjer og fisk²⁾).

Den unge købstad fik snart store vanskeligheder at kæmpe med, kendt er det, hvorledes Hovsør en tid truede hele byens eksistens. Men faren drev over. Haardt trængt af sine konkurrenter blev byen dog ved med at være, værst var selvfølgelig Aalborg, den alt dominerende by paa disse egne. Aalborgborgerne laa rundt om ved Limfjordens mange vige og sunde med deres skuder og drev handel. Omkring 1573 og 1609 blev flere borgere fra Aalborg dømt for at have handlet i Tisted bys frihed, hvilket vil sige fire miles omkreds efter kong Hanses brev til Viborg 1504, som i 1524 ogsaa havde faaet gyldighed for Tisted³⁾. I 1653 drev Gregers Thomsen og 4 andre aalborgensere handel ved Aggersund⁴⁾), og 1620 procederedes for Viborg landsting en sag mod en aalborgborger, som beskyldtes for at have drevet forprang med bønderne i Feggesund, hvilket tistedborgerne mente var mod deres privilegier og mod den kontrakt, som tidligere var blevet sluttet mellem Tisted og Aalborg. Der blev ogsaa fremlagt et vidne af Hannæs ting, hvoraf det fremgik, at aalborgenserne i mands minde havde købt byg til levering i Feggesund⁵⁾).

Den her nævnte kontrakt var blevet sluttet i 1581, da aalborgenserne forpligtede sig til ikke at bruge noget forprangeri i Tistedes frihed⁶⁾. Men kontrakten

¹⁾ Danske magazin 6. r. VI 339, 350 og 355.

²⁾ Toldreg. for Aalborg og Rødby 1518—22.

³⁾ Indk. breve til da. kanc. 1648 $\frac{1}{2}$; P. L. Hald: Thisted bys historie 15 og 17.

⁴⁾ Vendsysselske aarbøger 1932 333 ff.

⁵⁾ Viborg landstings dombog 1620 A fol. 1—2 b, 6 b—10 a (i Viborg landsarkiv).

⁶⁾ Indk. breve til da. kanc. 1648 $\frac{1}{2}$.

blev ikke overholdt; Aalborg vilde ikke roligt finde sig i at blive lukket ude fra den vestlige del af Limfjorden. I 1619 kom det til opgør igen. Nu var det Aalborgenserne, som gik til angreb, i et brev til Manderup Parsberg klagede de over borgmester og raad i Tisted, som forbød dem at købe, sælge eller handle med bønderne i fire miles omkreds fra deres by; de bad Manderup Parsberg om at arbejde paa, at Tistedes privilegier blev afskaffede, »... efterdi vi ulige højere baade skatter og giver til kongelig majestæt og kronen end de udi Tisted, uanset at vi har hverken ager eller eng til vores by, men alene skal nære os af vores købmandsskab og haandtering...«. I et brev til kansleren Chr. Friis støttede Manderup Parsberg aalborgensernes anmodning¹⁾, og resultatet blev, at der 19. september 1619 udstedtes et kongeligt brev om, at aalborgenserne maatte handle i Feggesund og andre steder²⁾.

Striden fortsættes ned igennem tiderne. Aalborg forsøgte endda i 1685 at faa gennemført, at skibene ikke maatte losse andre steder i Limfjorden end i Aalborg; der blev nu intet heraf, tværtimod fik stiftsbefalingsmanden 25. oktober 1690 ordre til at assistere tistedborgerne mod overgreb fra Nibe, Løgstør og Aalborgs side³⁾.

Tistedes og regeringens stilling til skudehandelen.

Nok saa skæbnesvanger for Tisted blev dog efter-

¹⁾ Indk. breve til da. kanc. 1619 2/8.

²⁾ V. A. Secher: Corpus constitutionum Daniæ III 590; i brevbogen staar der dog i randen: „dette brev er in oktobri maa-ned anno 1620 igen leveret ind udi kgl. majestæts kancelli“. Dette og retssagen det følgende aar kunde tyde paa, at brevet ret hurtigt er blevet tilbagekaldt af kongen.

³⁾ C. Klitgaard: Aalborg handelsstands historie 77; L. Fogtman: Kgl. rescripter, resolutioner og collegialbreve II 557.

haanden skudehandelen; i det 16. og 17. aarhundrede har man ikke absolut sikre vidnesbyrd om, at den har foretaget sig noget herimod, derimod skred lensmanden paa Ørum ind allerede i 1619, da han rejste anklage mod tistedborgere, som havde udskibet varer paa vestkysten¹⁾. Men i 1630erne synes det, som om man er begyndt en aktion; 24. september 1631 toges der paa bytinget vidne om, at Niels Andersen Langgaard og hans medfølgere havde ligget med en skude i Lyngørsund i Norge og solgt korn 14 dage før st. olavsdag. I 1636 toges sammesteds tingsvidne om, at forskellige personer, som boede i Tistedes frihed, havde ligget i norske havne og solgt købmandsvarer, og om hvormange skuder der brugtes til forprang. I 1639 udfoldede man en endnu større aktivitet: man tog tingsvidner om, at forskellige nordmænd vidnede, at de havde købt korn af danskere til levering i Vilsund og betalt det med rede penge. Som man ser, førtes kampen ogsaa mod forprang, som blev drevet i Limfjorden. En nordmand i Flosted sogn i Nedenæs len, som havde bortfragtet sin skude til en mand i Skyum, maatte love at levere fragtbrevet til Niels Bertelsen Gjerup, borger i Tisted, som skulde levere det til borgmester og raad. Ogsaa adelen, som i læ af deres privilegier i høj grad gjorde borgerne indpas i deres næring, havde man et godt øje til; der blev fremskaffet kopier af to adelige passer, i det ene, der var udstedt 4. oktober 1639, sendte Karen Sehested til Aastrup (hun havde ogsaa Øland i Hassing h.) » . . . nærværende min tjener ved navn Isak Jepsen herfra til Norge med gods, og der mit ærinde saa vel [som] sit eget at forrette og mig igen købe, hvis varer mig tjenlig kan være, og derfor til alle og enhver, som

¹⁾ Indk. breve til da. kanc. 1648 ¹/₂.

forskrevne pasviser hænder for at komme, at I vilde lade ham fri og ubehindret passere, sligt forskylder jeg gerne igen, om nogen af eders mig forkommende vorder . . .». Det andet pas var udstedt af Dorete Kaas til Toftum, som paa samme maade sendte sit bud til Norge. Begge disse adelige tjenere sejlede igennem Limfjorden, af aalborgtolderens paategnelse fremgaar det, at den sidste havde 58 td. byg, 4 td. malt, 3 td. mel og 7 td. gryn ombord. Men at adelen ogsaa udskibede paa vestkysten fremgaar af 5 adelspasser, der er indført i et tingsvidne fra Hillerslev herredsting, dateret 7. september 1647; de er udstedt af Iver Kaas til Ulstrup (Hundborg h.), skibene blev lastede ved Hanstholm med korn, mel, gryn og flæsk. Det ene af dem solgte en del af varerne i Mandal, hvor skipperen »brød sin bunke« (d. v. s. aabnede for lasten), resten i Kristiansand, de øvrige gik til Mandal og Flekkerø.

Endnu større aktivitet udfoldedes dog i 1640, da der skaffedes en 6—7 tingsvidner om udskibning ved Vilssund og paa vestkysten, om forprang og landkøb, som Mikkell Nielsen i Hassing herred havde drevet i 6 aar. Interessantest er dog aktionen mod den norske skipper Mattis Nielsen paa Merdø i Nedenæs len, som havde købt korn i Vilssund, men var blevet arresteret af borgmester og raad, da det var mod byens frihed; mod at slippe fri igen ». . . lover og forpligter jeg mig fornævnte Mattis Merdø aldrig efter denne dag med min skude eller købmandshaandtering at bruge mig eller lade mig bruge udi Tisted bys friheder imod deres privilegier eller kongelige mandater. Ej heller indtage noget af deres gods, ihvo de helst være kan, udi Tisted bys frihed imod deres privilegier og kgl. mandat. Dersom jeg mig herimod forser efter denne

dag, da der for at stande til rette, som vedbør efter fornævnte Tisted bys privilegier . . .¹⁾).

Det sidste tilfælde viser med al ønskelig tydelighed, at Tistedes politik paa dette tidspunkt har været aggressiv, der kan ikke være tvivl om, hvad de indsamlede tingsvidner skulde benyttes til, man forberedte en aktion, vel sagtens en henvendelse til kongen; om en saadan har fundet sted paa dette tidspunkt kan ikke nu afgøres, men ejendommelig nok er det, at vi 4 aar senere for første gang ser regeringen give sig af med spørgsmaalet, 8. maj 1644 udstedtes et brev til Palle Rosenkrantz om, at bønderne i Nedenæs len maatte sejle til Jylland og der tilforhandle sig korn, som dog kun maatte udføres til Norge²⁾). Der er sikkert en sammenhæng mellem Tistedes virksomhed og dette brev. Foreløbig var Tisted blevet standset i deres indskriden over for nordmændene, men derfor gav de ikke op, det var deres eksistens, der var truet, nu gik de til kongen, og 4. april 1646 udstedtes et brev til Christoffer Hvas, lensmand over Ørum len, det hedder heri, at » . . . eftersom menige borgerskab udi vor købstad Tisted underdanigst har givet til kende, hvorledes dem af adskillige prangere, bøndersønner og drenge der sammesteds, som adskillige varer af landsens fedme opkøber og paa ulovlige havne baade hemmeligt og aabenbart udskiber, paa deres næring meget at ske forkort, saa vel som med vores told og rettighed underslæb at begaas, da beder vi dig og naadigst vil, at dersom nogen udi slig forprang og underslæb kan træffes, du da lader derover holde og tilbørligen straffe efter recessn, som vedbør . . .³⁾).

¹⁾ Alle de forhen citerede breve findes: Kopier af købstædernes privilegier indsendte til da. kanc. 1648. Tisted.

²⁾ Norske rigsregistrarer VIII 327.

³⁾ Jyske tegnelser XI fol. 204 a.

Krigen var indledt, og den skulde blive langvarig. Foreløbig havde Tisted vundet sejr. Missivet maatte efterlydes, og ridefogden Peder Madsen paa Ørum slot mødte 26. maj op paa Hillerslev herredsting med en forbudsseddel mod landhandelen, hvori han paa kongens og lensmandens vegne forbød nogen at understaa sig i » . . . paa nogen ulovlig havn at udskibe noget korn eller andet af landsens fedme; ulovlig havn agtes det at være, hvor hans majestæts toldsted og toldere ikke er forordnede told og rettighed paa kongelig majestæts vegne at opbære, og dersom nogen med sligt antræffes, da ikke aleneste skib og gods til hans majestæt at have forbrudt, medens endog paa yderste at efterstræbes som de, der kgl. befaling ikke agte vilde. Herforuden vil have forbudt nogen pran-gere paa landet at drive noget køb [og] salg med humle, staal, rug, byg og havre, øxen, eller hvad det være kan, dersom nogen herefter sligt bliver overbevist eller derved antræffes, da tilbørligen derfor at stande til rette, hvorefter enhver sig kan have at forholde og for skade at tage vare . . .«. Brevet blev desuden læst paa Nørhaa birketing (Hundborg h.), Hasing, Revs og Hundborg herredsting¹).

Alting tegnede sig i lyse farver for tistedborgerne, og de har utvivlsomt med kraft søgt at haandhæve deres rettigheder i den følgende tid; 13. oktober 1646 var 9 borgere fra Tisted efter borgmester og raads befaling ved »havet ud for Torup« for at se, om der var kommet norske skuder, de saa da en norsk skude, og paa stranden laa to stabler gods, som tilhørte 5 forskellige mænd paa egnen. Denne oplysning stammer fra et tingsvidne, som Søren Christensen i Sper-

¹) Kopier af købstædernes privilegier indsendt til da. kanc. 1648. Tisted.

ringgaard (Sjørrind s., Hundborg h.) paa sine egne og sin husbonds vegne havde faaet paa Tisted byting 7. november 1646. I samme tingsvidne oplystes det ogsaa, at en borger i Kristiansand havde givet sin broder fuldmagt til at faa kopi af alt, hvad der »gaar til Tisted byting beskrevet« og som berørte ham eller hans medbrødre. Byfogden tildømte 9. januar 1647 kongen dette gods. Men sagen var ikke dermed afsluttet, vi skal senere se, hvilke bryderier den voldte tistedborgerne¹⁾.

Men stakket blev glæden i Tisted; thi lensmanden havde et andet syn paa sagen end borgerne, og i et brev til kongen, dateret 10. november 1646, anklagede han dem, fordi de var gaaet meget videre end det kgl. brev berettigede dem til, dette talte jo kun om de danske opkøbere, de norske, der havde deres brev fra 1644, havde utvivlsomt tilladelse til at fortsætte deres sejlads, noget forbud mod deres handel omtales i hvert fald ikke, men dog vilde tistedkøbmændene ». . . fornævnte tømmerlast, som saaledes fra Norge udføres . . ., have afskaffet, som og nordbaggerne at ville formene at tage for deres tømmerlast, hvis sædvanligt har været, da efterdi det ganske land af slig tilførsel har stor nytte, er jeg underdanigst begærende eders kgl. majestæts betænkende, om med forbeholdte, nu som tilforn har været brugelig, maa passere, og eders kgl. majestæt naadigst sig vilde lade befale, at de, af hvis varer de sig saaledes igen her i landet af landsens fedme tilforhandler og af landet udskiber og bortfører, maa give den rettighed og told, kgl. majestæt paa sine toldsteder har paabudt, hvormed noksom skal have god og flittig indseende, at

¹⁾ Kopier af købstædernes privilegier . . .; Ørum lensregnskab 1646—47.

ingen underslæb begaas, saa eders kgl. majestæt deraf sin tilbørlige rettighed bekommer . . .¹⁾).

Svaret lod ikke vente længe paa sig, 17. december samme aar udstedtes et kgl. brev, hvorved det blev nordbaggerne tilladt at udføre tømmer til Danmark og til gengæld købe korn alt mod erlæggelse af den paalagte told²⁾. Et brev af samme indhold udstedtes 29. maj 1647, vistnok paa grundlag af den betænkning, som de jyske landkommissærer havde afgivet 21. april 1647, og hvori de havde peget paa de følger, manglen paa tømmer kunde faa for de jyske bønder, og paa hvor skadelig sejladsens ophør vilde blive for Kristiansand. I det kgl. brev blev det desuden paa-budt at forordne strandfogder, som kunde have opsyn med, at der ikke skete svig og undersælb med tolden, en bestemmelse som syntes overflødig, da strandfogderne havde eksisteret i mange aar ude ved vestkysten med dens mange strandinger³⁾.

Det var jo ikke, hvad Tisteds købmænd havde tænkt sig. Man forstaar godt deres iver for at komme den norske handel til livs; thi saa længe nordmændene frit havde lov til at sejle, vilde en effektiv kontrol være umulig, saa meget desto mere som det utvivlsomt var disse, som betød mest.

Endnu var man ikke kørt træet i Tisted, man fortsatte i 1647 og begyndelsen af 1648 med at tage tingsvidner, dels angaaende udskibningen, denne gang især ved Klitmøller og Hansted, dels angaaende afstanden fra Tisted til Klitmøller, Torup strand, Hanstholm og Vigsø. Nu var det dog ikke mere borgerne, som mødte

¹⁾ Indk. breve til da. kanc. 1646 10/11 I.

²⁾ Jyske tegnelser XI fol. 272 b—273 a.

³⁾ Jyske samlinger 5. r. I 385. Kr. Erslev: Aktstykker og oplysninger til rigsraadets og stændermødernes historie i Christian den fjerdes tid III 340.

frem paa tingene, man havde søgt juridisk assistance og overdraget prokurator Anders Laustsen det store arbejde med fremskaffelsen af de forskellige tingsvidner¹⁾. Samtidig henvendte man sig atter til regeringen, som denne gang gik mere grundigt til værks. Oluf Parsberg og Anders Bille fik 25. november 1647 ordre til at kalde tistedborgerne for sig, undersøge deres privilegier og derefter gøre indberetning om sagen²⁾. 1. februar indsendte de to herrer deres redegørelse. Tistedborgerne havde nu faaet brug for nogle af deres mange tingsvidner, alle dem fra 1647 og 48, de gamle privilegier af 1524, 1528 o. s. v. fremlagdes af borgmester Thomas Madsen, som desuden gav sine kommentarer dertil, saaledes hævdede han, at de to breve af 17/12 1646 og 29/3 1647 » . . . med vrang foregivende at være forhvervet saa og tværtimod deres konfirmerede privilegier . . .«. Til den tidligere nævnte dom af 1619 sagde han meget rigtigt, at naar ikke engang tistedborgerne selv maatte udskibe paa vestkysten, var der ingen mening i, at andre maatte. De to adelige herrers udtalelse gik ud paa, at handelen, ogsaa adelens, var imod byens privilegier og friheder, og at de syntes, at ogsaa de to missiver stred herimod. Tistedborgerne, som var blevet bekendt med indholdet af betænkningen, skrev endnu engang til kongen og bad om at faa handelen forbudt » . . . hvorved vi fattige folk paa fode kunde bringes . . .«³⁾. Svaret lod ikke vente længe paa sig, 20. juli samme aar sendtes et brev til Christoffer Hvas, hvori det paa lagdes denne at have opsyn med, at der ikke mod recessen blev drevet ulovlig handel, hvorved der kunde

¹⁾ Kopier af købstædernes privilegier . . .

²⁾ Jyske tegnelser XI fol. 390, Jyske samlinger 5. r. I 385 f.

³⁾ Indk. breve til da. kanc. 1648 1/2, indlagt findes tistedborgernes brev dateret 8. juli 1648.

begaas toldsvig og Tisted kunde skades, det hedder tilsidst, at han skal have indseende med, at kronen faar sin told af de varer, der udskibes¹⁾). Foreløbig var sagen endt med et forholdsvist godt resultat for Tisted, og i de følgende aar synes der at have været ro om den, noget andet er, at det af lensregnskaberne fremgaar, at i hvert fald de norske skuder sejlede, som de plejede; der synes i Ørum len nærmest at have været en lille stigning i deres antal, hvilket maaske kan hænge sammen med, at der har været vanskeligheder for de danske skudeejere.

Der var derimod en anden sag, som i den følgende tid i høj grad kom til at beskæftige de aggressive borgere. Indehaverne af den norske skude og det gods, som var blevet konfiskeret i 1646 og tildømt kongen ved bytinget, førte sagen videre til landstinget, som afviste den, især paa grundlag af den tidligere omtalte erklæring fra Anders Bille og Oluf Parsberg, som angaaende denne sag dog kun havde udtalt, at de henstillede den til den højere ret. Sagen vandrede tilbage til bytinget og blev derfra atter henvist til landstinget, der endelig 17. januar 1649 henviste den til kongen og rigens raad. Men inden den kom saa langt, skrev Simen Povlsen, der var en af ejerne af det konfiskerede gods, og som var født i Hørsted (Hassing h.), til kongen og gjorde rede for stridsspørgsmaalet, især beklagede han sig over bytinget, hvor han kun kunde faa » . . opsættelse, frafindelse og andre udflugter, som de mig fattige karl tid efter anden nu paa fire aars tid med haver opholdt . . .«. Endelig 21. juli 1651 kom sagen for rigets højeste ret, dommen gik ud paa, at » . . efterdi recessen udtryk-

¹⁾ Jyske tegnelser XII fol. 14 b—15 a, Jyske samlinger 5. r. I 386.

kelig tillader tømmerlast at maatte sælges til bønder, hvor slet egn er, og i betaling antages, hvis varer bønderne ejer¹⁾), er der saa for rette afsagt, at Tisted bys privilegier saa vel som landstings afvisning ikke bør at hindre, at den sag, som Jens Olufsen og hans medredere for sin skade lader paatale, jo bør efter lovlig medfart at paakendes og paa tilbørlige steder dømmes, saa vidt ret er . . .«²⁾).

Endnu var sagen ikke ude af verden, først i 1663 synes den at have naaet en slags afslutning, Laurids Christensen i Kristiansand, som havde været en af medejerne i skuden, skrev da til kongen og bad om at faa udstedt befaling til amtmanden over Nykøbing kloster om at tilholde tistedborgerne at erstatte ham skuden og sagens omkostninger; 1. september samme aar fik borgmester og raad paabud om at sørge for, at han uden videre ophold ». . . forsvarligen vederfares, hvis lands lov og ret gemes er . . .«³⁾). Om dette skete, vides ikke, men der høres i hvert fald ikke mere til sagen.

Efter at krigene med svenskerne var afsluttede og forholdene atter ved at falde i lave, begyndte man igen fra Tisted side at røre ved udskibningsspørgsmaalet; det var borgmesteren Peder Justesen, som vilde forbyde beboerne i Hansted og Klitmøller at sejle, disse klagede til kongen, i klagen hedder det blandt andet, at han vil ». . . betage og forhindre den ældgamle skik og brug, som fra arilds tid vores formænd og os . . . af borgmester og raad i Tisted har

¹⁾ Nemlig Christian den tredies koldingske reces 1558 § 64 (V. A. Secher: Corpus constitutionum I 45).

²⁾ Tisted bys toldregnskaber (i: Toldregnskaber fra jyske købstæder Randers—Viborg 1568—1660), Indk. breve til da. kanc. 1650 ²²/₄, Herredagsdombog 1651 fol. 562 b—565 a.

³⁾ Jyske tegnelser XV fol. 168 b, nr. 100 og indlæg dertil.

været u-disputerlig og u-paataalt, som med hosfølgende lovlige tingsvidne underdanigst bevises, at de mænd, som boet har ved vesterhavet, som vi fattige strandmænd nu boer, har altid brugt smaa sandskuder eller store fiskerbaade at drage ud paa havet og fiske med, og naar fiskeriet ikke vilde lykkes, da har de enten for Tisteds mænd eller for sig selv sejlet paa Norge . . .«. Naar man tager de tidligere skildrede begivenheder i betragtning, turde det jo nok siges at være en letsindig omgang med sandheden, men resultatet naaedes; efter at Peder Justesen havde erklæret, at han kun var skredet ind af frygt for underslæb i tolden, og at han, naar de lovede paa rigtig maade at erlægge denne, intet havde derimod, fik de ved brev af 24. september 1666 den ønskede tilladelse¹⁾. Grunden til dette ynkelige tilbagetog fra borgmesterens side maa maaske søges i, at han selv var blevet anklaget for toldsvig, idet han uden angivelse paa toldboden havde bemægtiget sig 2 halve kasser tobak og $\frac{1}{2}$ anker brændevin, som 2 folk fra Ribe havde indført til lands; Viborg landsting dømte ham til at have forbrudt sin boslod²⁾.

Der synes herefter en tid lang at have været ro om spørgsmaalet. Men 1680 dukker det op igen. 4. september udstedtes en plakat, hvorved ulovlige havne blev forbudt, paa vestkysten blev det dog tilladt at udskibe ved Klitmøller, Blokhuset og Tornby strand, men allerede 9. oktober kom en anden plakat, som paabød skudeejerne og landkøbmændene at flytte ind

¹⁾ Jyske samlinger 3. r. I 211 ff.

²⁾ Tisted regnskaber for told og konsumtion m. v. B I Antegnelser, ekstrakter m. v. 1661—1706, antegnelserne 1664—65, tolderen siger, at han ikke ved, hvordan borgmester og raad siden akkorderede med ham.

til købstæderne eller holde op med handelen og sejladsen¹⁾).

Plakaterne vakte stor bestyrtelse blandt bønderne, og i hvert fald i Han herred indsendte disse en klage til kongen og stiftamtmanden: der var over fire mils vej til købstæderne og de forordnede ladesteder, og det vilde blive herredsmændenes ruin at skulle køre saa langt²⁾).

Derimod blev plakaterne selvfølgelig hilst med glæde i Tisted, det var jo først og fremmest denne by, de kom til gode, selvom ogsaa andre byer, især Aalborg, var interesseret i skudehandelens afskaffelse. Men man vidste af erfaring, at regeringen i denne sag var vankelmodig og let at paavirke fra forskellig side, derfor skrev de tre magistratspersoner Chr. Mortensen Lælius, Morten Thomsen og Enevold Nielsen 14. januar 1681 til kammerkollegiet: » . . . Eders excellence og I høje herrer, ved hvis høje fornuft og milde intercession denne fattige by saavel som andre købstæder er ved hans kgl. majestæts allernaadigste udgangne forordninger ligesom privilegeret paa ny og haandhævet imod de landprangere, som hidtil har været aarsag i købstædernes undergang, har vi ikke mindre end andre underdanigst at takke. Mens som intet er, ihvor billigt og af hvor god grund og fundament det kan være, at det jo ved beretning kan ledes til forandring, saa befrygte vi efter det rygte, som her gaar, at nogen af dem ved vesterkanten en liden mil herfra saasom Klitmøllerne og andre skulde forebringe noget til denne fattige bys undergang med nogen borgerlig handel og næring derfra at drage. Og derfor i dybeste ydmyghed beder, at byen maa nyde det privilegium

¹⁾ Jyske samlinger 3. r. VI 533, 3. r. I 214 f.

²⁾ Han herreds tingbog 1680 4/10 (i Viborg landsarkiv).

fremdeles, som udi de begge sidste allernaadigste forordninger købstæderne gives, og dermed allernaadigst mainteneres. Skulde det ske, at noget til samme allernaadigste forordnings forandring blev omdraget, formoder vi underdanigst, at eders excellence og I høje herrer, hvis berømmelige iver for de fortrængte steders opkomst kendelig mærkes, da beviser byen den gunst, at slig anbringende først maa komme til vores allerunderdanigste erklæring, og at enhver, som vil nyde og bruge borgerlig handel og næring, og maa være pligtig hos os at bo og bære borgerbyrde og tyngde . . .«.

De tre herrers uro og bekymring var ikke uden grund, amtmanden Jørgen Skeel havde helt andre meninger end de, i en betænkning til Henrik von Støcken, dateret 17. februar 1681, fremsatte han et helt andet syn paa sagen, sejladsen forekom ham at være Tistedborgerne mere til nytte end til skade, da der kun var faa skibe ved byen, hvis den blev afskaffet, vilde det være til skade for hele landet ». . . og to eller tre købmænd til profit i Tisted, som har noget middel, kan dog de gemene, som er de fleste udi byen, efter deres foregivende ikke komme til nogen nytte, mens langt snarere de fattige derved ruineres . . .«.

I et andet brev fra den samme til den samme uddybedes spørgsmaalet yderligere. I Tisted var der kun 3 skibe, hvoraf de to tilhørte Enevold Nielsen, de kunde ikke købe og udføre al det korn, der avledes i landet, sejladsen gennem Limfjorden var lang og besværlig, da Løgstør grunde næsten var ». . . efterdrevet med sand, saa der ikke nu skal være uden 6 fod vand . . .«.

I løbet af nogle dage var der kommet 11 eller 12 skuder med tømmerlast paa Klitmøller strand, en del deraf var allerede fragtet af tistedbor-

gerne, som syntes at ville forbyde bønderne at tilhandle sig tømmer mod korn. Det vilde naturligvis være til stor gavn for Tisted, hvis strandsidderne vilde flytte ind til byen, men hellere end at gøre dette flyttede de til Norge eller solgte deres skuder, hvorved kongen vilde miste ret betydelige indtægter. Til slut foreslaar amtmanden, at der nedsættes en kommission¹).

Dette skete virkelig ogsaa, og 12. januar 1683 kunde de tre kommissærer Jens Simonsen, Peder Rosenørn og Erik Henriksen afgive deres betænkning, i hvilken de udtaler: » . . . Angaaende Klitmøllerne da befinder vi, at de bestaar i en 16 eller 18 huse og vaaninger, byggede udi klitterne en mil fra Tisted, som har ungefehr en halv snes sandskuder, de sejler paa Norge med, og derved brugt nogen næring, hvoraf de og paa nogle aars tid et vist kvantum har udgivet, indtil nu sejladsen ved hans kongelige majestæts allernaadigste forordning er forbudt, og eftersom en og anden der paa stedet adskillige klagemaal og besværinger om samme sejladses afskaffelse for os angav og begærede, at vi saadan deres anliggender allerunderdanigst vilde andrage . . . har vi ej villet undlade vores underdanige relation herom at opsætte. Og eftersom os synes, at samme sejlads fra Klitmøllerne er umistelig for Tisted bys indvaanere baade i henseende til den korte sejlads og kommunikation, de har derfra over til Norge, imod den lange og besværlige fart fra Tisted igennem Limfjorden med laden og lossen over grundene saa vel som med adskillige vinde, de skal sejle ud og ind med, hvor over fast tre rejser kan gøres

¹) Dette og de foregaaende breve findes i: Rentekammeret [1679—1848]. Breve, dokumenter og akter vedkommende Københavns, købstæders og amters. V. Aalborg stift.

fra Klitmøller, imod hver der kan gøres fra Tisted igennem fjorden . . .«, og da sejladsen ogsaa var af den største betydning for landmændene, idet de behøvede tømmeret og kunde faa det billigere ved kysten end i Tisted, synes det skadeligt saa vel for borgerne som for bønderne at afskaffe den. Eventuelt kunde man paalægge dem, der drev skudehandel, at yde Tisted et vist beløb til hjælp til kontributionerne¹⁾.

Om denne betænkning er kommet tidlig nok til at have faaet indflydelse paa regeringens politik, er vel tvivlsomt, kommercekollegiet havde allerede i januar 1682 været inde paa spørgsmaalet og udtalt: » . . . Hvad vestkysten ved Ty angaar, hvor strandskuderne bruges, maa de lande, hvor vejr og vind sig bedst for dem føjer, og der deres varer indlade, dog at de sig paa de næste ladesteder først for tolderen angiver . . .«²⁾.

Ved toldrullen af 12. februar 1683 ordnedes spørgsmaalet endeligt, det hedder heri: » . . . saa maa og de mellem Klitmøllerne, Blokhuset og Tornby strand paa en 12 mils vej boende indtage korn, rug og mel, som de sig af indboerne tilforhandler og intet andet, naar de saadant ved næste toldsted angiver og fortolder og igen indfører tømmerlast, kalk og sten, saafremt de ved vinden forhindres paa de fornemste ladesteder at anlægge, dog at de straks hos det næste toldsted sig angiver og tilbørligen fortolder . . .«. Selvom denne toldrulle allerede blev sat ud af kraft i juni maaned samme aar, har man dog sikkert i praksis ladet bestemmelserne om skudehandelen vedblive at gælde; de gik uforandrede over i den senere toldrulle af 1686

¹⁾ Rentekammeret. Kommissionsakter vedk. købstædernes økon. forhold. 1682—85. D. Jylland.

²⁾ Kommercekollegiets resolutionsprotokol 1676, 1680—91 fol. 80 og 90 ff. (Københavns raadstuearkiv).

og har under alle omstændigheder haft gyldighed fra dette aar¹⁾).

Men det var altsaa kun paa en kystlængde af 12 mil, at handelen var blevet tilladt; blandt de tilladte ladesteder var Agger ikke nævnt, Poul von Klingenberg skrev derfor paa foranledning af sin forvalter Peder Pedersen i Ørum til kammerkollegiet og bad om, at ogsaa denne strand, »... welche die ersten und bald vornembsten anfahrt für die sandschuten ist . . .«, ved udtrykkelig ordre til tolderen i Tisted maatte faa ret til ud- og indskibning, i modsat fald var han bange for en række processer²⁾).

Længe havde Tisted og de andre købstæder ikke kunnet hovere, men de tidligere nævnte udtalelser om, at det var til Tistedes fordel, at skudehandelen blev fortsat, sætter jo ogsaa problemet i et noget andet lys, hvis det er rigtigt, skulde det kun være et par af de mest velhavende borgere, som var interesserede i at faa den forbudt. Et enkelt navn nævnes: Enevold Nielsen³⁾), som ejede 2 af Tistedes 3 skibe. Nu vides det netop, at denne driftige, men ikke videre hensynsfulde mand, som aldrig blev videre vellidt af sine medborgere, drev en ret livlig handel paa Narva, Riga og andre pladser i Østersøen og Vesterhavet, han og de andre købmænd, som havde midler til at drive handel med udlandet, var altsaa interesseret i at faa eksportvarerne d. v. s. korn saa billigt som muligt, men naar en stor — maaske den største —

¹⁾ Toldrullerne findes i: Rentekammeret. Diverse told- og konsumtionslovgivningen vedk. 1681—1756; se iøvrigt C. Christiansen: Dansk statshusholdnings historie under de to første enevoldskonger II 704 ff.

²⁾ Rentekammeret [1679—1848]. Breve, dokumenter og akter vedk. København . . . V. Aalborg stift.

³⁾ Om ham se: Historisk aarbog for Thisted amt 1931 189 ff.; P. L. Hald: Af Thisted købstads historie, forskellige Steder.

del deraf udførtes til Norge, blev det vanskeligere for disse mænd at faa det nødvendige korn, ligesom priserne stimuleres ved den større efterspørgsel. Her-til kommer saa, at en del fortjeneste gik tabt for disse købmænd, ved at bønderne ikke blot fik tømmer, men ogsaa en del andre varer fra sandskuderne. Men for smaakøbmændene i byen, som ikke havde kapital eller mod nok til at drive handel med udlandet, var vestkysthandelen af den største betydning, den var grundlaget for hele deres eksistens. Plakaten af 9. oktober forbød rigtignok ikke Tisted borgere at drive udskibning, men kun beboerne ved kysten at sejle med deres skuder og drive handel.

Efter at borgmester og raad havde forbudt beboerne at sejle, blev » . . en del af samme skuder af borgerne antaget og befragtet . . .«. Tisted borgerne, eller i hvert fald nogle af dem, har altsaa ment, at strandsidderne maatte sejle, naar de blev befragtet af dem; men amtmanden Jørgen Skel havde et helt andet syn paa sagen, 8. marts 1683 skrev han til P. Brandt, at han havde ladet de strandsiddere i Hanstholm, Vigsø og Klitmøller, som havde sejlet for tistedborgerne stævne og faaet dom over dem, hvorfor han bad om nærmere instrukser¹⁾.

Selvom tistedborgerne i 1688 havde 4 skibe paa vestkysten med en samlet drægtighed af 25½ læst²⁾, var dette naturligvis ikke tilstrækkeligt til at besørge den norske trafik; naar man forhindrede dem i at chartre de danske kystboeres skibe, var de kommet i en vanskelig situation, saa meget desto vanskeligere

¹⁾ Tisted bys toldregnskaber 1680 og 1682, Rentekammeret [1679—1848]. Breve, dokumenter og akter vedk. København . . . V. Aalborg stift.

²⁾ Diverse sager told- og konsumtionsvæsnet vedkommende, E. [1670]—1759.

som forordningen af 1682 havde forbudt Tisted og en række andre byer at drive udenrigshandel¹⁾). Enevold Nielsen prøvede rigtignok paa at faa dispensation, især ved at love inden faa aars forløb at nedsætte sig i den af de privilegerede stæder, kongen vilde tillade; desværre vides det ikke, hvad resultatet blev, idet det kun hedder, at en forordning derom straks blev opsat²⁾).

Men selvom en enkelt fik dispensation, saa var alle de øvrige købmænd nu i samme baad, handelen paa Norge blev næsten den eneste udvej, og selvom den kunde drives igennem Limfjorden, var og blev sejladsen fra vestkysten dog den mest bekvemme, plakaterne af 1680, der i modsætning til brevene fra før 1660 ikke blot forbød strandsiddernes handel, men ogsaa deres skibsfart, ramte saaledes til en vis grad tistedborgerne selv, idet de gjorde det vanskeligt at skaffe den nødvendige tonnage, saa meget desto mere som eksporten til Norge, der var dalet en del i 1681, steg efter 1682 paa grund af forbudet mod udenrigshandel. Udtalelserne fra amtmanden og kommissionen har utvivlsomt været rigtige: alle tistedkøbmænd har naturligvis ønsket et forbud mod strandsiddernes handel, men de fleste af dem, efter 1682 maaske næsten alle, har ønsket, at strandboerne maatte sejle, vel at mærke, naar de blev fragtet af dem. Uden større beklagelse har man sikkert denne gang modtaget budskabet om den tilladelse, skudeejerne fik til atter at sejle.

Resten af aarhundredet synes der faktisk at være ro om spørgsmaalet i Danmark, naar der i 1693 ud-

¹⁾ Christian den femtes forordninger 661 f.

²⁾ Kancelliprotokollen VIII fol. 220 b—221 b, Kommercekollegiets resolutionsprotokol 1676, 1680—91 fol. 83 b (i Københavns raadstuearkiv).

stedtes forbud mod, at blokhusboerne havde »oplag hos sig« tilhørende fremmede købmænd fra Han herred og andetsteds, som drev handel og sejlads paa Norge uden købstadborgerskab, er det jo ikke andet end et forsøg paa at begrænse retten til at drive handel, saa den kun kom til at omfatte de ved den paa-gældende strand bosiddende personer¹⁾.

Men da forholdet mellem købstæderne og ladestederne ved kysten endelig var blevet ordnet i Danmark, dukkede det op med fornyet kraft i Norge, og da spørgsmaalet om, hvor der maatte handles, losses og lades heroppe, selvsagt ogsaa var af største betydning for de danske købmænd, skal der ganske kort gøres rede for spørgsmaalet.

Allerede før 1660 havde man været inde paa tanken om at forbyde landhandelen, i 1651 fik de bønder i Kristiansands omegn, der drev handel, ordre til at flytte ind i byen²⁾. I 1662 diskuterede de norske kommitterede spørgsmaalet og udtalte, at i Agdesidens len var kun Kristiansand toldsted nødvendigt ». . . og alle fedevarer der i lenene at føres did til byen med al trælast tre mile nær byen paa begge sider . . .«. Mandal, Arendal og Østerrissør skulde kun være ladesteder for trælast, og der skulde ingen udførsel ske dertil. Privilegiet til Kristiansand 30. juli 1662 fastslog nogenlunde det samme, foreløbig fik de tre ladesteder dog lov til at bestaa, uden at deres stilling nærmere blev fastslaaet³⁾. Først 1686 begyndte den rigtige tvangspolitik, det var meningen, at Kristiansand

¹⁾ C. Klitgaard: Hvetbo herred I 170.

²⁾ P. Lassen: Beretning om stiftsstaden Kristiansand 32.

³⁾ Meddelelser fra det norske rigsarchiv I 318; J. Lindbæk: Aktstykker og oplysninger til statskollegiets historie I 94; L. Fogtman: Kgl. rescripter, resolutioner og collegialbreve for Danmark og Norge I 94 ff.

skulde gøres til stabelplads for det sydlige Norge, og det blev paabudt indbyggerne i de omliggende ladesteder at flytte ind til byen, i de tre nævnte ladesteder og Flekkefjord fik de dog lov til foreløbig at blive, men de, der ikke flyttede ind inden nytårsdag, skulde give dobbelt skat og konsumtion, mens Kristiansands indbyggere paa den anden side slap med halv afgift og fik andre store fordele. I 1687 blev det forbudt alle andre end dem fra Kristiansand at losse og lade korn i udhavnene, og i det følgende aar fortsattes tvangspolitikken, ca. 100 aar senere fortæller amtmand Holm, at magistraten i Kristiansand » . . . indstævnedes udenbysboende borgere at indflytte, og blev 3 fra Risør, 14 fra Arendal og 12 fra Mandal, 16 fra Listerlen og 10 fra Nedenæslen tildømte at indflytte, som og den tid havde sin virkning . . . desuden blev 3 af Mandal og 16 fra Lister tildømte at betale dobbelt Skat, hvorved Kristiansand begyndte at tiltage . . .¹⁾. Hvis det var lykkedes Kristiansand og regeringen at faa deres planer gennemført, kunde det være blevet skæbnesvangert for skudehandlerne, thi en stor del af disse sejlede netop til de ladesteder, som det var meningen skulde nedlægges. Men tvangspolitikken kom snart til kort. Allerede 12. december 1687 udtalte kommercekollegiet, at det var bedst, at det kun blev tilladt borgerne fra Kristiansand, at de » . . . for saa meget sild, de igennem sundet fører, saa meget kvantum korn udi deres skibe tilbage maa tage . . .«; i modsat fald vilde man risikere, at de egne i den vestlige del af Jylland, som fik deres tømmer fra Norge, vilde blive øde, og nordmændene selv komme til at beholde deres tømmer. I betænkningen

¹⁾ Fogtman: anf. sted II 332 ff., 363; J. Ø. Bugge og Chr. A. Bugge: Mandal 38 f.

hedder det videre om skudehandelen, at man anser det for bedst, at det fra de vestjyske ladesteder » . . . tillades til Norge andre landsvarer som brændevin, flæsk, ost, smør og kød at udskibe, saavel som korn i danske og norske skibe, eftersom en del købstæder som Tisted og Hjørring ingen andre havne har . . . »¹⁾.

I 1690 indskrænkedes Kristiansands privilegier til fordel for beboerne i ladestederne, og 1723 blev Arendal og Østerrisør endelig skilte fra Kristiansand²⁾. I Danmark som i Norge havde det samme princip, som egentlig var imod den unge enevældes almindelige stats- og samfundsopfattelse, sejret: bønderne i den sydlige del af Norge og vestlige del af Jylland fik lov at drive handel, byernes tvangspolitik mod dem blev bremsset.

Efter at have klarlagt skudehandelens retsforhold i det 17. aarhundrede, bliver opgaven i det følgende at undersøge dens mere almindelige forhold.

Afgifter af og opsyn med skudehandelen.

Naar skuderne kom i land fra Norge, maatte de erlægge told til kronen, afgiften, som kaldtes toldtømmer, synes nærmest at have været en slags betaling for tilladelsen til at lande paa stranden. Som tilfældet under datidens kapitalfattige forhold ofte var, erlagdes den in natura, af hver skude lastet med tømmer maatte betales $\frac{1}{2}$ tylt (d. v. s. 6 stykker) tømmer, som dog i modsætning til de almindelige toldafgifter i byerne blev opkrævet af lensmanden; i tilfælde af landing paa adelens omraade synes afgif-

¹⁾ Kommercekollegiets resolutionsprotokol 1676, 1680—91 fol. 160 a—b.

²⁾ C. Christiansen: Bidrag til dansk statshusholdnings historie under de to første enevoldskonger II 546; P. Lassen: anf. sted 32 og J. Ø. Bugge og Chr. A. Bugge: anf. sted 40.

ten dog ikke at være blevet erlagt til kronen, men til den adelige godsejer, i hvert fald kan hjørringtolderen Mikkell Madsen i 1668 fortælle, at adelen tager 6 træer af hver skude, som kommer paa deres forstrand, og endnu saa sent som 1676 maatte toldereren betale lastepenge, som han ikke havde opkrævet, fordi han troede, at skipperne var fri herfor, naar de landede paa adelens forstrand og betalte deres $\frac{1}{2}$ tylt træer. I stedet for toldtømmeret kunde der dog ogsaa betales en vis afgift i penge. Undertiden møder vi tal paa tømmer, som ikke er delelig med 6, saa absolut sikker kan man ikke altid være paa, at f. eks. 5 tylter tømmer svarer til et antal af 10 skuder¹⁾.

Efter 1660 blev toldtømmeret for kronens vedkommende opkrævet af Fr. von Buch, som skulde tilforhandle sig vraget paa kongens vegne. Denne afgift faldt dog vist senere bort, men i stedet kom forskellige andre afgifter. I 1640 og følgende aar var der i Ørum len blevet betalt $\frac{1}{2}$ ort af hver læsts drægtighed. Men da der ogsaa samtidig betaltes toldtømmer, kan der ikke være tale om et forsøg paa at faa den gamle afgift erstattet med en ny, opkrævet i forhold til skudernes drægtighed. Afgiften, som snart forsvandt igen og kun findes i Ørum len, skyldtes den nye toldrulle af 24. januar 1641, som bestemte, at der af skibe og skuder i Danmark og Norge skulde gives en aarlig afgift paa $\frac{1}{2}$ ort af hver læsts drægtighed af »... de skibe og skuder, som paa landet toldes eller ankommer, hvor ingen tolder er, skal vor lensmand hver udi sit len lade fornævnte told oppebære og til tid og sted, som forskrevet staar, frem-

¹⁾ Hjørring regnskaber for told og konsumtion m. v. B I. Antegnelser ekstrakter m. v. 1653—1716.

skikke . . .¹⁾). Siden konsumtionens indførsel betales der 10½ mark af hver læsts drægtighed, ved konsumtionsforpagtningen i 1696 bestemtes det, at skudejerne i Klitmøller, Vigsø og paa Hanstholm i fællesskab skulde svare 200 rigsdaler til konsumtionsforpagteren i Tisted, i 1705 gik man dog tilbage til den gamle ordning, som var blevet fordelagtig for skudejerne, da skudernes antal var formindsket²⁾).

Efter 1660 forlangte rentekammeret, at der skulde betales vinterleje penge af de skibe, som om vinteren blev i Jylland, i 1682 maatte saaledes 1 skib af Klitmøller (paa 8 læster), 1 af Vigsø (paa 6 læster), 2 af Hansted (7 og 5 læster) betale denne afgift til tistedtolderen. Norske skippere maatte ogsaa undertiden betale vinterleje penge, i 1684 saaledes fra Kragerø, 1 fra Arendal og i 1686 1 fra Arendal, 1 fra Østerrisør og 1 fra Nedenæs len; dette behøver dog ikke at betyde andet end, at de paagældende skippere ved aarsskiftet har været i Danmark og gjort deres første rejse herfra, men det er paa den anden side meget muligt, at de virkelig har overvintret i Danmark, thi som regel sejledes der ikke i vintermaanederne³⁾).

Naturligvis skulde der foruden andre udgifter som for eksempel lastepenge betales told af varerne. I hele denne periode betaltes denne af de fra Norge udførte varer dog deroppe. Før 1660 ses der kun enkelte gange i lensregnskaberne at være erlagt afgift af det udførte korn, i 1611 betaltes der 3 mark i told af hver læst udført byg, denne afgift var da ny, idet det udtrykkeligt siges, at den stemmede med den nye

¹⁾ Ørum lensregnskab 1640 ff.; V. A. Secher: Corpus constitutionum Daniæ V 76 f.

²⁾ Jyske samlinger 3. r. I 219.

³⁾ Tisted og Hjørring toldregnskaber.

toldrulle, og at der ingen saadan indtægt var det foregaaende aar, den opkrævedes ogsaa i 1615, men det hedder da »... told af baggerne før man erfor, om toldes skulde...«, da der ingen told findes de følgende aar, maa den altsaa atter være blevet afskaffet¹⁾. Det maa antages, at varerne ligesom efter 1660, blev fortoldet i byerne, men da der fra denne periode kun er bevaret faa brudstykker af toldregnskaber fra Hjørring og Tisted, kan der ikke siges noget nærmere herom.

Der er grund til at nævne en afgift, som findes i visse len og som kaldes toldmel; thi der er mulighed for, at det delvis er en afgift, der er blevet betalt af det udførte korn. Til Aalborghus betaltes saaledes 1606—07 5½ læst 9 td. mel, »som var toldmel«, af nordbagger og andre²⁾.

De to købstæder, i hvilke varerne fortoldedes, var Tisted og Hjørring, 1675 hedder det i et tingsvidne af Hvetbo herred, at skillelinien mellem de to toldomraader var ved Slette aa, de, der kom østen herfor, fortoldede i Hjørring³⁾. Tolderen i Tisted havde et meget stort omraade at tage vare paa, idet dets udstrækning var mindst 8 mil; lønnen var ikke stor, i 1668 opgives den til 66 rdlr. og 2 mark, og for disse penge maatte tolderens endog holde tjener, hest og vogn; senere faldt den endda, i 1674 var den kun 50 rdlr. foruden procenter af vragtolden; i Hjørring havde tolderens en endnu mindre løn, i 1663: 40 rdlr., senere kun 30 rdlr.

Tolderen havde dog ogsaa folk til at hjælpe sig; fra gammel tid eksisterede der strandfogder, som

¹⁾ Ørum lensregnskab 1611 ff.

²⁾ Aalborghus lensregnskaber 1606—7.

³⁾ C. Klitgaard: Hvetbo herred I 167 f.

havde opsyn med vraggoods og toldtømmeret. De findes ogsaa efter 1660, i 1674 blev der efter højere ordre paa een gang forordnet 25 til at have opsyn med vraget og faa told deraf. I 1664—65 nævnes baade en strandrider og en toldbetjent, strandrideren, der sortererede under inspektør Fr. von Buch, nævnes dog ikke senere i regnskaberne. Ved plakaten af 4. september bebudedes atter indførsel af strandridere, og saadanne ansattes fra 1684; tolderen siger dog i 1692, at de ikke havde betaget ham det mindste af hans arbejde med vraget, og de forsvandt snart igen, idet de afskaffedes 21. marts 1690¹).

Det var absolut nødvendigt for tolderen at have nogen til at hjælpe sig; thi skipperne var ofte vanskelige folk at have at gøre med. Særlig vanskelighed voldte det, at alle de, der sejlede paa Limfjorden, skulde fortolde i Aalborg, skipperne vilde ikke vise deres seddel i Tisted og vilde heller ikke tage seddel der, da aalborgtolderen overhovedet aldrig saa den. Naar tolderen forlangte seddel af dem, var de mere parat til at give hug og slag, og stævnede han dem, kunde han undertiden ikke faa retten holdt, og blev sagen ført til doms, frikendtes de alligevel, saaledes som tilfældet f. eks. var i en sag mellem tolderen og fuldmægtigen for Sr. Joakim Irgens til Vestervig²).

For limfjordsbyerne var det til stor gene, at alle varer skulde fortælles i Aalborg, for undersøgelsen af skudehandelens historie er det en stor fordel, idet toldregnskaberne fra Tisted som følge deraf alminde-

¹) Tisted og Hjørring toldregnskaber; C. Christiansen: Dansk statshusholdning under de to første enevoldskonger II 702; Rentekammerets ekspeditionsprotokol VIII fol. 199 b—200 b.

²) Tisted bys toldregnskaber, om voldsomheder mod tolderen i Hjørring og hans repræsentanter se C. Klitgaard: Hjørring bys historie 82 f.

ligvis kun indeholder de varer, der er udført fra vestkysten af Jylland.

Skuderne og sejladsens almindelige forhold.

Skuderne, som brugtes til farten, var ret smaa og som regel aabne, i 1668 var drægtigheden af 39 skuder, som havde fortoldet i Hjørring, $167\frac{1}{2}$ læst, i 1669 af 65 skuder $271\frac{1}{2}$ læst og i 1670 af 46 skuder $183\frac{1}{2}$ læst, altsaa gennemsnitlig 4,3, 4,2 og 4 læster; da der paa dette tidspunkt ikke var noget skib hjemmehørende i Hjørring tolddistrikt, har de fleste af skibene sikkert været norske. De danske skibes drægtighed var dog nogenlunde den samme, i 1640—41 havde 16 skibe i Ørum len en gennemsnitlig drægtighed af 4,4 læster, i 1641—42 13 skibe 4,5 læster. Senere synes gennemsnitsdrægtigheden for de danske skibes vedkommende at være steget, af de 19 skibe, som 1688 fandtes i Tisted tolddistrikt, var den 6,4 læster. De danske skuder blev for største delen bygget eller købt i Norge, tolderen i Tisted siger udtrykkelig i et brev af 19. januar 1688, at der intet skib er under bygning, » . . . saasom de i Norge eller paa andre steder skal bygges formedelst mangel paa tømmer her paa steden . . .¹⁾, og flere gange ser vi, at danske skibe er i Norge for at fortømre.

Skuderne havde saa at sige altid flere redere, som regel 2 eller 3, de fleste tilhørte bønderne ved vestkysten, men ogsaa en del havde redere i byerne, især i Tisted, senere ogsaa i Hjørring. Disse førtes dog aldrig af ejerne selv. Besætningen bestod almindeligvis af 3 mand.

Det var ikke blot skudeejerne selv, som drev han-

¹⁾ Diverse sager told- og konsumtionsvæsenet vedk. E. [1670]—1759.

del, der fandtes ogsaa mange købmænd uden skuder, de var da nødt til at fragte af andre, i 1639 udskibede Niels Thomsen, Thomas Ringgaards søn i Skyum, saaledes korn paa norske skuder ved Gudnæsstrand. Trods det, at det siges, at skipperne som regel hverken kunde læse eller skrive, blev der dog sluttet formelig kontrakt om fragtningen af skuderne. Engang var to mænd med Søren Nielsen, smed i Tingstrup (Tisted s.), hos Salmand Christensen i Vester Vanned og begærede dennes skude efter en tidligere kontrakts indhold, de vilde vente paa Søren smed til den 8. maj, men saa skulde han være færdig til at følge med dem, hvis vinden vilde staa dem bi. I 1639 fragtede den ovennævnte Niels Thomsen en skude tilhørende en mand i Braviggaard i Nedenæs len, han skulde have 120 td. gods med sig ». . . efter hans derpaa til mig udgivne fragtebrevs indhold . . .¹⁾.

Havne var jo et ukendt begreb herude ved vesterhavet, eller, som tolderen ynder at udtrykke det, der var kun »aaben red og den vilde hav«. 1667 kan hjørringtolderen fortælle, at de ». . . slæber deres skuder som en fiskerbaad paa den tørre sand, hvortil de skal leje 16 eller 18 karle, naar de skal enten have dem ind eller ud . . .«, og hans efterfølger i embedet siger i 1677, at hvis skipperne, naar de kommer fra Norge, kan faa lejlighed ». . . uden for revlen deres indehavende tømmerlast at udkaste, landløber de siden med skuden og drager den op paa sanden, naar de skal have den ud igen, kan ikke da udsættes ringere end ved en 24 eller 30 mand, som kan koste ved en 5 rdlr., foruden hvis ringe gods, de kan have, som siden med baade over revlen udføres, og skal betale

¹⁾ Kopier af købstædernes privilegier indsendt til da. kanc. 1648. Tisted.

af tønden 3 à 2 skilling, ligesom aarsens tider er . . .«. Land- og søsætning foregik ved hjælp af saakaldte slipper, som skibene blev rullede paa. Selve indladningen foregik ude paa havet, almindeligvis paa 2 à 2½ alen vand¹⁾, men kunde i mange tilfælde være uhyre vanskelig, brød stormen løs, maatte man lade godset blive liggende paa stranden og staa til søs, i det hele taget kunde indladningen kun finde sted i roligt vejr og med østlig, sydøstlig eller sydlig vind; man forstaar, hvilke vanskeligheder tolderens arbejde frembød under disse omstændigheder, var vejret truende, fik han ofte kun mundtlig oplysning om ladningen eller, hvis det gik højt, paa en lap papir. — Sommetider foretrak skipperne i stedet for at landløbe skuden, hvad der var nødvendigt, hvis de skulde vente ret længe paa fragten, at gaa tilbage til Norge i ballast. Om vinteren sejledes der sjældent, ofte blev der overhovedet ikke sejlet fra december til februar, i august var sejladsen ogsaa ringe, i toldregnskabet fra Tisted 1668, der nævner 36 skibe, er fordelingen af ankomne skibe (efter de i Norge udstedte toldsedlers datering): marts 1, april 6, maj 7, juni 4, juli 2, august 2, september 2, oktober 3, november 6, december 3; der er dog mulighed for, at der er indkommen flere skibe end disse, idet regnskabet kun har medtaget de skibe, som foruden tømmer havde anden last.

En overfart over Skagerrak med saa smaa baade var farlig, og ofte gik de til paa overturen, i 1690 kan hjørringtolderen Jens Nielsen fortælle, at i de 15 aar, han har været tolder i Hjørring, er der » . . . forgaaet imellem Norge og dette ungefehr en 30 stykker af samme smaa sandskuder . . .«. Paa den anden side

¹⁾ C. Klitgaard: Hvetbo herred I 169.

kunde overfarten ogsaa gaa meget hurtig, hvis vejret var godt paa en 7—8 timer.

Indtil indladningen kunde finde sted, blev godset stablet paa strandbredden eller undertiden gravet ned. Som regel synes kornet at have været pakket i sække; i 1684 nævnes i en skude 6 graa vadmelsække, 2 lærredssække af hamp, 8 lærredssække, 2 hamp-sække, 2 sengeklædesække og 2 lagensække¹⁾.

Tistedborgerne havde pakhuse ved stranden til deres varer, i 1695 saaledes tre ved Klitmøller²⁾. Allerede tidligt havde de ogsaa oplagsrum i Norge, i 1608 omtales, vistnok i Grimsted, en søbod, som Mads Olufsen i Tisted havde lejet paa egne og medbrødres vegne til deres gods, men som brændte om natten, da skipperne laa ude paa deres skude³⁾.

Materialet til oplysning om antallet af danske skuder er temmelig mangelfuldt, i den følgende tabel er oplysningerne hentet fra et tingsvidne af 1636, Ørum lensrengnskab fra 1640—46, Tisted toldregnskab fra 1668 til 1704 og tolderens indberetning fra 1688; lensregnskabernes opgivelser, der kun omfatter Ørum len, behøver dog ikke at være fuldstændige, idet der er mulighed for, at nogle af de danske skuder har betalt deres afgift i Norge, ligesom nogle af de norske har betalt hernede; toldregnskabet fra 1668 nævner kun de skuder, der har ført andre varer end tømmer; der er saaledes en — dog kun svag — mulighed for, at der kan have været endnu flere, paa den anden side er det ogsaa muligt, at tallet af skuder er for stort,

¹⁾ Han herreds tingbog 1684 3/8; denne og den side 46 nævnte oplysning fra Han herreds tingbøger skyldes venlig meddelelse fra hr. kommunelærer Christensen, Charlottenlund og postmester Klitgaard.

²⁾ Johannes Knudsen: Søkortdirektør Jens Sørensen 96.

³⁾ Viborg landstings dombog 1608 A fol. 88 b—90 a.

idet de ofte synes at have haft flere skippere, som skiftedes til at føre dem, og da kun skippernes og ikke redernes navne er opført, er der mulighed for, at to eller flere navne dækker over den samme skude. Stedangivelserne skal sikkert ikke tages alt for højtideligt, i nogle af kilderne er de mere summariske end i andre¹⁾.

	Tisted	Klitmøller	Hansted og Hanstholt	Vang	Hestkær	Ræer	Vorup	Febbersted	Torup	Klim	Hedegaard	Vigsø	Pugdøl	Vust	Niels Harbou til Nebel	Ialt
1636.....		2	7	2												11
1640—41.....	5	2	1	3	2	1	1								1	16
1641—42.....	2	2	5	1	2										1	13
1642—43.....		2	4	1		1	1	1			1					11
1645—46.....			4			1										5
1668.....		8	7	1		1						3	1	1		22
1688.....	4	9	4						1	1						19
1704.....	2	8	2							1						13

I 1670 fortæller tolderen i Hjørring, at der da ingen skibe var i hans tolldistrikt, og i 1688 mangler der indberetning fra ham; der synes dog paa dette sidste tidspunkt at have været skibe hjemmehørende i hans distrikt, i 1684 nævnes skipperne Anders Jakobsen, Christen Sørensen og Christen Jensen af Hjørring og i 1686 betaler 3 hjørringskipper vinterleje penge; i 1697 nævnes et skib hjemmehørende i Blokhuset, ført af Mikkel Andersen.

Desværre har vi efter 1660 intet statistisk materiale til belysning af, hvormange norske skuder der sejlede paa Danmark, og hvor de kom fra, men derimod

¹⁾ Kopier af købstædernes privilegier indsendt til da. kanc. 1648. Tisted; Diverse sager told- og konsumtionsvæsenet vedk. E. [1670]—1759.

fra 1685 en opgørelse over, hvormange skibe der i det hele fandtes i de norske byer og ladepladser, som især drev skudehandel¹⁾.

	Skibe paa og over 100 læster	Skibe paa og over 40 læster	Skibe under 20 læster
Langesund	5	2	
Kragerø	5		12
Øster Risør	2		30
Arendal	9	5	38
Kristiansand	4		16
Mandal	2		9
Flekkefjord		1	6

Skudehandlere og -ejere.

Det er allerede nævnt, at adelige deltog i skudehandelen, i 1639 Karen Sehested og Dorete Kaas, som dog sendte deres skibe gennem Limfjorden, men i 1647 skibede Iver Kaas ved Hanstholm, og i 1640 og følgende aar ejede Niels Harbou en skude. Hvor meget den end irriterede købstædernes borgere, har adelens handel dog næppe betydet saa meget, det vigtigste var og blev bøndernes handel.

Skudeejerne boede altid ved kysten, men de, der kun drev handel uden at eje skib, finder vi ofte bosat inde i landet; mange synes at have været hjemme-hørende i egnen omkring Vilssund, men de skibede da ogsaa især i Limfjorden. Ejendommeligt er det, at en del af skudehandlerne hørte hjemme paa enestegaardene, f. eks. Skyumgaard, Brogaard, Overgaard (Vigsø s.), Hovegaard (Vang s.), Klastrupgaard (Hunstrup s.), Næsgaard (Nørhaa s.) m. fl., de maa derfor utvivlsomt antages at være blevet rekrutteret

¹⁾ Diverse sager told- og konsumtionsvæsenet vedk. E. [1670]—1759.

blandt landsdelens mest velstaaende befolkning, handelen fordrede jo ogsaa en del driftskapital til opkøb, fragt og lignende. I Vendsyssel dreves den, da den rigtig tog fat i det 18. aarhundrede, ofte af folk uden for selve bondestanden.

I det 18. aarhundrede var der i Vendsyssel ligefremme skudeejers- og skudehandlerslægter, hvor forretningen gik i arv fra far til søn¹⁾, og det samme har været tilfældet i Ty allerede i det 17. aarhundrede, hvor adskillige slægter kan følges gennem flere generationer, for at nævne nogle navne: Bagge nævnt i 1647, 1704 og flere gange i de mellemliggende aar, utvivlsomt indvandret fra Norge (nordmændene kaldtes ofte bagger i stedet for nordbagger), Hestkær, Blach, Løber, Krog, Søre, Dragsbæk og en del slægter uden specielt slægtsnavn.

I hvert fald senere i aarhundredet var der, sikkert af opportunistiske grunde, flere skudeejere og -handlere, som uden at bo der, havde borgerskab i byerne²⁾, ligesom ogsaa flere handlende i Tisted havde skuder paa vestkysten, reglen var dog, at de ikke selv førte dem, men dertil havde skippere, bosiddende ved kysten, muligt er det, at dette ejerskab undertiden har været benyttet som skalkeskjul, saaledes at den ved kysten boende skudeejer fik en tistedborger til at optræde som nominel ejer for derved at hindre byerne i at gribe ind. Enkelte gange haves der ogsaa eksempler paa, at folk fra andre byer end Tisted og Hjørring har drevet handel ved vestkysten, f. eks. Skagen og Lemvig.

Skudehandlernes kunder var naturligvis først og fremmest landbefolkningen, som solgte deres produk-

¹⁾ C. Klitgaard: Hvetbo herred I 174 ff.

²⁾ C. Klitgaard: Hjørring 83.

ter til dem og til gengæld fik de varer, de behøvede, først og fremmest tømmer; men ogsaa andre befolkningsklasser kunde de tælle blandt deres kunder, f. eks. lensmændene paa de kgl. slotte¹⁾; til kirkerne blev der undertiden købt tømmer af nordbaggerne²⁾.

Landingssteder. Sejladsens hyppighed.

Vi har undersøgt, hvor de danske skudeejere boede igennem aarhundredet; da de som regel ogsaa landede, hvor deres hjem var, er spørgsmaalet om de danske skuders landingssteder dermed nogenlunde løst; men hvordan nu med nordmændene, som utvivlsomt har betydet mere end danskerne, især i Vendsyssel, hvor der ikke før sidst i aarhundredet kom danske skuder og da kun i et ringe antal. For at løse dette spørgsmaal er samtlige regnskaber fra de len, som omfattede herredet ved vestkysten, blevet gennemgaaet, og i den følgende tabel sammenstilles resultaterne. De enkelte landingssteder indenfor herrederne er dog ikke specificeret, idet det vilde tage uforholdsmæssig plads, alene i Ørum lensregnskaber findes der saaledes nævnt 15 forskellige landingssteder. Foruden de skibe, der er landet ved vestkysten, er ogsaa de medtaget, som er landet paa Limfjordens kyster og har betalt toldtømmer. Vi har ikke sikkerhed for, at tabellen omfatter alle skibe, idet det som nævnt synes, som om toldtømmeret blev erlagt til adelen, hvis landingen fandt sted paa dennes forstrand, stort har dette dog næppe betydet, da den største del af kysten var i kronens besiddelse. Fra enkelte aar — først og fremmest krigsaarene — mangler regnskaberne helt,

¹⁾ Se f. eks. Ørum lensregnskab 1632—33; Sejlstrup 1636—37, Vestervig 1626—27.

²⁾ Jyske samlinger 3. r. VI 533.

	Horns herred (Aalborghus len)	Vennebjaerg herred (Aastrup len)	Bjerglum herred (Selstrup len)	Hvetbo herred (Aalborghus len)	Han herred og Hannæs birk (Aalborghus len)	Hillerslev herred (Ørum len)	Hundborg herred (Ørum len)	Hassing herred (Ørum len)	Revs herred (Ørum len)	Vandulid herred (Bøvling len)	Ulvborg herred (Bøvling len)	Vestervig
1596-97.....												
1606-07.....	2 ^{6/12}	6 ^{9/12}		5	3 ^{3/12}							
1607-08.....				4 ^{2/12}								
1608-09.....			3 ^{9/12}	7 ^{11/12}								
1609-10.....			1 ^{8/12}									
1610-11.....		10 ^{6/12}	4 ^{7/12}	6 ^{9/12}								
1611-12.....		4	4 ^{4/12}	3 ^{1/12}								
1612-13.....		5	2 ^{7/12}	3 ^{11/12}								
1613-14.....			4 ^{6/12}	12 ^{2/12}								
1614-15.....			8 ^{6/12}	12 ^{8/12}								
1615-16.....			3	5 ^{5/12}								
1616-17.....	2 ^{10/12}		5 ^{6/12}	9 ^{6/12}								
1617-18.....			5 ^{6/12}	12 ^{1/12}								
1618-19.....		10	5 ^{6/12}	10 ^{5/12}								
1619-20.....			5 ^{6/12}	1 ^{6/12}								
1620-21.....			5	8								
1621-22.....		9	4	10 ^{6/12}	5							
1622-23.....			5 ^{6/12}	7 ^{6/12}	3							
1623-24.....			6	11 ^{9/12}	4 ^{6/12}							
1624-25.....		11 ^{6/12}		11								
1625-26.....												
1626-27.....												

eller der findes ingen poster med toldtømmer; i enkelte tilfælde har det, trods gennemgang af de tingsvidner, der som regel ligger som bilag til regnskaberne, været umuligt at skille told- og vragtømmer ud fra hinanden; i saa tilfælde er der heller intet opført i tabellen. Endelig maa man erindre det vanskelige opsyn med stranden, der er intet i vejen for, at de norske skuder undertiden har unddraget sig betalingen af toldtømmeret. Tabellens tal er saaledes absolut mindstetal, og der er mulighed for, at de faktisk har været en del større. Almindeligvis skulde hver skude give $\frac{1}{2}$ tylt tømmer, men da der undertiden gaves mere eller mindre, kan man altsaa ikke med absolut sikkerhed fra antallet af tømmer slutte sig til antallet af skuder, derfor er der i tabellen kun opgivet, hvormange tylder tømmer, der er betalt; i de enkelte tilfælde, hvor regnskaberne kun opgiver antallet af skuder, er der uden videre regnet med, at hver skude har givet $\frac{1}{2}$ tylt. Kun nordmændene gav denne afgift, en undtagelse findes i Ørum len, hvor ogsaa danskere, blandt andet folk fra Læssø, i 1618—20 har betalt tømmer.

I Horns h. var det vigtigste landingssted absolut Tværsted, i Vennebjærg h.: Nørlev og Skallerup strand, undertiden ogsaa Lønstrup, i Børglum h.: Lyngby strand¹⁾, senere ogsaa Furreby strand (Løkken), i Hvetbo h.: især Kettrup, Ejersted, Ejerstedgaard, Hune, Hunchvarre, Hvorup, en enkelt gang Blok-

¹⁾ Af Sejlstrup lens regnskab 1610—11 fremgaar, at strandfoged Jens Sten i Lyngby drev tømmerhandel, og at nordbaggerne dette og det følgende aar betalte toldtømmer ved Lyngby strand. Først i regnskabet for 1624—25 nævnes, at der betales toldtømmer ved Furreby strand, og Lyngby glider saa ud af skudehandelen, muligt fordi landingsforholdene under skrænten blev for vanskelige.

huset¹⁾, i Han h.: især Hannæs, hvor følgende strande nævnes: Vust (undertiden begge Vust strande), Torup, Lild, Klim, Ellesbøl, Tømmerby, Lund, Røge (gaard i Vester-Torup s.), i Hillerslev h.: Hanstholm, Vanned, Klitmøller, Vigsø, Skiverklit, Hestkær, i Hundborg h.: Torup, Vorupør, Vilssund, i Hassing h.: Hvidbjærg, Gudnæsstrand, i Revs h.: Doverkil og Styvelbæk, i Vestervig len: Agger, en enkelt gang omtales Nørhaa, desuden kom der hvert aar en del danske skuder til Krikkhavn, især fra Æbeltoft, Grenaa, Samsø, Aarhus og Helsingør, de solgte varer, de havde med, og købte fisk; denne handel, som intet har med skudehandelen at gøre, maa sikkert ses i forbindelse med de bekendte markeder ved Vestervig.

Efter 1660 mangler vi et fuldstændigt statistisk materiale til at belyse, hvor landingen for nordmændenes vedkommende har fundet sted. Dog kan det nævnes, at i 1668 fortoldede 39 skuder i Hjørring tolddistrikt, i 1669: 65 og i 1670: 46, størstedelen heraf var utvivlsomt norske.

Hvortil sejlede sandskuderne?

Det vilde have interesse at kunne fastslaa, hvorfra de norske skuder er kommet, og hvorhen de og de danske skuder er sejlet. Materialet gør det desværre ikke muligt at give nogen statistik herover; men spredte notitser i lensregnskaberne og de omtalte tingsvidner viser, at nordmændene før 1660 især hørte hjemme i Nedenæs, Mandal og Lister len; af 8 norske skuder, som 1668 nævnes i toldregnskabet fra Tisted, kom to fra Skien, 4 fra Kristiansand, 1 fra Lyngør-sund, 1 fra Randesund, andre hjemhørssteder, som

¹⁾ Blokhuset er dog kun en yngre betegnelse for Hunevarre, der formodentlig i dette Tilfælde er = Hune.

nævnes i toldregnskaberne i de følgende aar er Arendal, Østerrisør, Tromøy, Kragerø, Langesund og Fjære sogn.

Tolderne pointerer gang paa gang, at sandskuderne ikke sejler udenlands, og det er sikkert rigtigt, først senere vovede man sig længere bort til England og Tyskland, enkelte undtagelser har der dog været fra denne regel. I 1673 blev der saaledes fra Toft (en nu forsvunden by i Agger s.) udskibet 26,000 skagenflyndere, som var kommet dertil pr. vogn fra Skagen; tolderens oplyste i den forbindelse, at der kom mange flyndere fra Skagen til Han herred og Ty; det kunde tyde paa, at det har været almindeligt at udføre skagenfisk via vestkysten til Tyskland eller hertugdømmerne, i 1684 udførtes der saaledes ogsaa 6100 stykker fisk.

Men bortset herfra var det til Norge, farten gik, og selvfølgelig først og fremmest til det sydlige Norge. Tingsvidnet fra 1636 oplyser, at der det foregaaende aar havde ligget danske skippere og købmænd og handlet i Lyngørsund, Arendal, Kragerø, Grimstad, Mandal og Mandals elve. Af de 29 danske skibe, som i 1668 indkom til Tisted tolddistrikt med andre varer end tømmer, havde 15 fortoldet i Kristiansand, 6 i Mandal, 3 i Arendal, 2 Langesund, 2 i Østerrisør, 1 i Korshavn, og senere spredte oplysninger bekræfter nogenlunde rigtigheden af denne fordeling.

I den senere halvdel af aarhundredet begyndte en del danske skibe at vove sig længere nordpaa til Bergen, det store centrum for norsk handelsliv, vel sagtens fordi afsætningsforholdene her har været bedre for det danske korn; i 1689 var der saaledes i hvert fald 8 deroppe, 3 fra Tisted og 5 fra Klitmøller.

Vareudførslen.

De varer, der udførtes, var jo først og fremmest korn og flæsk, kød og andre landbrugsvarer, men i hvert fald efter 1660 kom der dog ogsaa andre varer til, væsentligst vadmel og lignende hjemmeflidsprodukter.

I 1615 fortoldede »baggerne, førend man erfor om toldes skulde«, 445½ td. korn i Ørum len, men da man ikke ved, i hvor lang tid der blev fortoldet, oplyser det ikke meget. Fra en del aar i tiden 1679—89 er der i tistedtoldregnskaberne og i 1690 i Hjørring-toldregnskaberne bevaret ekstrakter over de udførte varer; da alle varer, der udførtes gennem Limfjorden, skulde fortoldes i Aalborg, omfatter ekstrakterne kun de varer, der udførtes fra vestkysten.

Foruden de i den følgende tabel nævnte varer udførtes der i 1679: 1 kvindeskjorte, 10 alen fibskaft og 14 kalkunske høns, i 1681: 2 par tybostrømper, 2 skjorter, i 1683: 3 td. ærter, 6 lispund hamp, for 16 rdl. kramvarer, i 1685: 50 alen stri til sække, 4 hjemmegjorte skjorter, i 1687: 2 nattrøjer »bunden her i landet«, 11 skørter, i 1688: 2 vol æg, ½ skok lerkar, 2 fj. makrel, 25 nattrøjer, 5 skippund sennep, 4 par indenlandske strømper, 5 vadmelsskjorter, 1 lispund og 3 pund voks, i 1689: 7 nattrøjer, 1 fj. sennep, 7 vadmelsskjorter, desuden nogle varer, som tidligere var blevet fortoldet. Fra Hjørring i 1690 desuden: 8 lispund tælle, 17 lispund tørt kød, forskelligt til værdi af 108 rdlr 2 lispund hør, som kom fra Aalborg.

I mange tilfælde udførtes der foruden disse almindelige varer ogsaa kramvarer, som, efter hvad tistedtolderen fortæller i 1670—71, blev indført »... en del fra Lübeck, en del fra Aalborg pinsemarked ... en del og bliver tilforhandlet udi mauritii og Viborg

	td. byg	td. rug	td. havre	td. malt	td. mel	td. gryn	skippund flæsk	td. smør	td. saltet Kød	td. saltet gaasekød	td. tørret og saltet aal	td. tørret og saltet sild	stykker fisk (flyndere, helt o. s. v.)	lispund ost	td. hønseæg	ankre brændevin	td. mød	alen hørlærred	alen blaalærred	alen vadmæl	levende gæs	levende svin	huder at barke	dusin hjemme- gjorte hatte	lispund fjer
Tisted .. 1679	8096	3390	135	406	1515	1232	65 ³ / ₂₀	17	20	5 ³ / ₄	2 ⁵ / ₄ +140 stk.	4 ¹ / ₄ +3 td.	980	4	4	1	1	884	354	1083	28		3		1
— .. 1681	3370	991	96	68	601	470	23 ¹ / ₂	16 ⁵ / ₈	18 ³ / ₄	2 ³ / ₄	1 ¹ / ₂ +80 stk.	400	1 1 ¹ / ₂					730	185	171	40	7			2
— .. 1683	10384	2098	183	326	803	700	16 ³ / ₂₀	4 ¹ / ₂			1 ³ / ₄ +100 stk.			1 ¹ / ₂				450	110	174			2	2	2
— .. 1684	9925	2148	120	308	441	629	35	15 ³ / ₄	24 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄		6100	6 1 ¹ / ₄					36 stk.	500	5		2			1 ¹ / ₂
— .. 1685	4767	1738	134	67	344	361						400						27 stk.	1 stk.	606	30	12	9		
— .. 1687	6485	1215	150	223	565	636												37 ¹ / ₂ stk.	1110			1	12		
— .. 1688	6851	882	110	444	477	741	13 ⁹ / ₂₀	13	44 ¹ / ₂ +1 lispund	10		4	11					65 stk.	1590			10	8	1	
— .. 1689	2210	1461	22	308	349	605	20 ¹⁷ / ₂₀	16	10 ¹ / ₂ +7 ¹ / ₂ lispund	5	2 ³ / ₄	2 ¹ / ₂	5 1 ¹ / ₄					29 stk.	962			5	3	6	
Hjerring 1690	451	570	19	2	52	1	5 ¹³ / ₂₀	8 ⁷ / ₈	2 ¹ / ₂			6000	1	1	1	1						72			

snapsmarked, som af de fremmede og indførende jo fortoldes og klareres, eftersom de det paa offentlige bevilgede markeder falholder. Tilmed har det og nu paa en ti eller elleve aars tid siden min bestillings anfang altid været tilladt, det saaledes paa Norge igen toldfrit at maatte passere . . .« Det drejer sig blandt andet om 1½ skippund og 5 lispund hør, 1 td. lybsk humle, 1 stk. schlesisk lærred, 4 alen kloster lærred; den samlede værdi af alle de udførte kramvarer var dette aar 404 og det følgende aar 311 rdlr. De udførte huder blev i de fleste tilfælde indført igen i barket tilstand.

Tabellen synes at vise, at udførslen fra Tisted told-distrikt i denne tid har været langt den betydeligste, først i det 18. aarhundrede blev handelen fra den nordlige del af Vendsyssel, især Løkken, den dominerende. Sammenlignet med udførslen fra Aalborg¹⁾ er tabel-lens tal ikke imponerende, højst naaede man i 1683 med ialt 12675 td. korn; men det maa paa den anden side erindres, at tallene fra Aalborg ogsaa omfatter hele eksporten fra ladestederne og byerne ved Limfjorden, og der var fra Tisted, Nykøbing Mors og andre byer en del trafik ikke blot paa Norge og Danmark, men før 1682 ogsaa paa Tyskland, først og fremmest Lübeck²⁾.

Vareindførslen.

Indførslen bestod især af tømmer, der var den vigtigste forudsætning for, at handelen overhovedet kom i stand, men der indførtes dog ogsaa andre varer, desværre har vi kun specifikationer over disse fra en-

¹⁾ Jyske samlinger 5. r. I 130.

²⁾ Se specifikationen over korn, der i Aalborg er fortoldet til udførsel i tiden $\frac{1}{9}$ — $\frac{23}{11}$ 1662. Original rentekammerresolution 1663 $\frac{8}{3}$.

kelte aar. I 1668 indførtes der til Tisted tolddistrikt: 76 td., væsentlig spansk, salt, 56 td. norsk aske, $17\frac{1}{2}$ anker brændevin, 612 pund tobak, 96 pund krudt, 54 barkede huder, 69 td. bark, 25 td. mos, 18 norske hopper, 5 skippund jern, 3 skippund norske kakkelovne, 1 enkelt kakkelovn, 16 lispund gammelt kobber, 2 norske heste og 2 norske køer, 7 tørre laks og 1 pakke, 2 td. tran, $6\frac{1}{4}$ td. norsk tjære, 8 slibestene, 3 lispund humle, 120 oksehoveder vin, 70 pund sukker, 20 pund svedsker, 1 fjerding bondepebberkage, 2 td. malurt, 2 sække »stry« (d. v. s. blaar), der vejede 200 pund, 1 stykke engelsk baj, 4 par uldkarter. I 1690 indførtes der ialt til Hjørring tolddistrikt: 287 danmarkslægter, 25 tylter dobbelte barkuner, $65\frac{1}{2}$ tylt enkelte, 5 tylter dobbelte 12 alens, 4 tylter enkelte, 3446 deler, 39 tylter 8 alens, 1 tylt »mallelast«, 49 tylter og 4 straalægter, 6500 baandstager, 18 td. tjære, 2 favne birkeved og 29 tylter slipper, som brugtes, naar skibene skulde trækkes paa land eller sættes i vandet. Først fra 1703 har vi en desværre kun brudstykkeagtig fortegnelse over alt, hvad der er indført til Tisted tolddistrikt: 48 td. aske, 2 tylter asketræer, 492 tylter baggeslægter, 112 tylter barkuner, 8500 baandstager, 5 favne birkeved, 18 td. bark, 17 barkede huder, 6284 deler, 2 tylter egestolper, 344 juffer, $2\frac{1}{2}$ skippund kakkelovne, 1 fjerding laks, $47\frac{1}{2}$ tylt 8 alens, 10 par kværnstene, 5 tylter rafter¹⁾.

Som regnskaberne fra 1668 viser, var det ikke blot tømmer og enkelte andre specielle norske varer, som indførtes, men ogsaa virkelige kramvarer som tobak, krudt og lignende; da de findes i toldregnskabet, maa indførslen deraf, i hvert fald paa dette tidspunkt, være

¹⁾ Som man vil se, er ekstrakten ordnet alfabetisk, men den sidste del fra R og ud mangler.

blevet tolereret af regeringen, selvom der næppe har været nogen lovhjemmel derfor. Desuden har der sikkert fundet et ret udstrakt smugleri sted, baade de danske og norske kyster var i særlig grad egnet dertil.

Byerne mistede ved skudehandelen først og fremmest eksporten af korn og landbrugsvarer, men desuden ogsaa en del af importen af kramvarer. Paa den anden side maa det dog ikke glemmes, at der ogsaa udførtes kramvarer fra Danmark til Norge, og at disse i det væsentligste kom fra byerne, mindre Tisted og Hjørring end Aalborg og Viborg.

Det synes især at have været danskerne, som gav sig af med at indføre urtekramvarer, idet der i 1668 kun nævnes 8 norske, men 29 danske skibe med saadanne varer ombord.

Det var ikke blot Tisted og Hjørring, som skudehandelen generede, ogsaa Aalborg, den store Nabo mod øst, kunde mærke konkurrencen, idet dens landhandel i disse vestlige egne blev ramt, efter 1670 sygnede dens tidligere betydelige handel ad Ryaaen hen¹⁾.

Handelens vilkaar i det 17. aarhundrede.

Før 1660 kan vi til en vis grad følge importen af tømmer aar for aar. Det viser sig, at der kan være store aarlige svingninger, rent bortset fra at krigene synes at standse eller hemme handelen; fra selve krigsaarene mangler lensregnskaberne; det viser sig ogsaa, at antallet af skuder er en del mindre i aarene lige efter krigene, det har altsaa taget nogen tid, inden forholdene helt har trukket sig i lave igen, alt i alt kan man sige, at aarene 1631—43 og 1649—55 har været de bedste, og handelen har i disse aar været ret konstant, i perioden 1631—43 har den gennemgaaende

¹⁾ Jyske samlinger 5. r. I 388 f.

været højest, og man synes at kunne spore en stigning sammenlignet med tiden 1610—24, en stigning, som man dog maaske ikke skal bygge for meget paa i betragtning af materialets ikke absolut paalidelige karakter. Hovedindtrykket bliver dog, at der i tiden 1610—60 ikke er sket væsentlige forandringer med hensyn til nordmændenes indførsel af tømmer.

Hvad angaar den danske eksport af korn i dette tidsrum mangler vi absolut materiale til at følge eventuelle forandringer, men det ligger nær at antage, at den til en vis grad har været underkastet de samme svingninger som importen af tømmer paa norske skibe, idet en stor del, vel største delen, af kornet udførtes paa disse skibe.

Efter 1660 er det statistiske materiale ikke bedre, kun for udførlens vedkommende har vi, som det er vist, fuldstændige opgivelser fra nogle aar. Men vi kender dog toldbeløbene for udførte varer fra saa at sige alle aarene, og det er klart, at vi her til en vis grad har en maalestok for udførlens mængde, svingningerne skyldes naturligvis ogsaa de stadige forandringer i tariffene, men vi kan dog utvivlsomt derudfra slutte os til de væsentligste træk af skudehandelens vilkaar i denne tid; i 1660erne var forholdene udmærkede, højdepunktet naaedes omkring 1665—66, i 70erne nogen nedgang, i 1681 var man særlig langt nede, men i 1682 kom der atter en betydelig opgang, som dog kun varede nogle faa aar, derefter en stærk nedgang, om end med enkelte forholdsvis gode aar; bundrekorden naaedes 1696—98, hvorefter der begyndte en ganske svag stigning. Den stærke nedgang i 1681 skyldtes sikkert plakaterne fra 1680, opgangen i 1682 sikkert forordningen, der forbød de smaa byer at handle med udlandet, Norge blev derved det natur-

lige afsætningssted for saa at sige hele Tys og Vendsyssels overproduktion af korn. Den stærke nedgang i slutningen af 1680erne og det følgende tiaar viser sig ogsaa i nedgangen i antallet af danske skibe, fra 19 i 1688 til 13 i 1704, og i 1705 maatte man som nævnt opgive den faste afgift af sandskuderne, fordi disses antal var betydeligt formindsket.

Handelen, der indtil 1660 synes at have været ret konstant, er altsaa efter 1660 underkastet ret store svingninger med en decideret nedgang mod aarhundredets slutning. Men det 18. aarhundrede skulde atter se en betydelig opgang i skudehandelen, først og fremmest fordi regeringen gennem forordningen af 1735 tvang Norge til at aftage hele sit forbrug af fremmed brødkorn i Danmark, hvorved vestkystens skudehandlere fik deres store chance.
